

Borcsa János

Zsilava nem volt kávéház

Méliusz József írói számvetése

1949. november 12-i keltezéssel és „Szigorúan bizalmas!” jelzettel az akkori bukaresti magyar követ, Széll Jenő tájékoztatót készített a Kolozsváron történt letartóztatásokról a magyar külügyminiszter, Kállai Gyula részére. A felsoroltak között első helyen Méliusz József szerepel, mint a kolozsvári Állami Magyar Színház rendezője, s őt követi a felsorolásban Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Szász Pál, valamint Csörgör Lajos. A tájékoztató szerzője hosszabb-rövidebb teret szentel mindenikük bemutatásának. A felsoroltak közül Méliusz letartóztatása váltotta ki – a követ szavait idézve – „talán az aránylag legkisebb meglepetést”. Ennek indoklásául egy jól érzékelhető tendenciára hívja fel a figyelmet Széll Jenő. „Az elmúlt másfél évben Méliuszt fokozatosan szorították háttérbe – írja. – Ideérkezésemkor Méliusz még a Művészetügyi Minisztériumban töltött be fontos szerepet [a Magyar Művészeti Vezérfelügyelőséget vezette 1947 szeptembere és 1948 júniusa között, ezt megelőzően pedig, 1945–47-ben a Propagandaügyi Minisztérium tanácsosa volt – a szerző megjegyzése, B. J.]. Ebben az időben néhányszor felkeresett a követségen, s egy alkalommal én is felkerestem őt kolozsvári hivatalában. Benyomásom az volt róla, hogy bár régi mozgalmi ember, viselkedése, modora, egész életstílusa erősen gentryskedő, telve volt elkéséssel és hangos elégedetlenséggel.”¹ Megjegyzi végül a követ, hogy éppen ezért szakított meg minden érintkezést vele több mint egy éve, valamint azt, hogy a művészetügyi minisztériumban viselt tisztsége alól felmentették, s kinevezték a kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatójának, de ebből az állásából is leváltották, s csupán mint rendező folytathatta munkáját a színháznál.² Kiigazítás és pontosítás végett jegyezzük meg, hogy Méliusz Józsefet 1948 nyarán a színház főrendezőjének nevezték ki, s a kolozsvári Állami Magyar Színházat mint megbízott igazgató 1949. február 1-je és szeptember 15-e között vezette egy háromtagú direktórium élén (Harag Györggyel és Kovács Dénessel együtt).³

Az 1949. november 3-i letartóztatásokkal a koncepciós perek új hulláma indult el Romániában, amelyben – Gáll Ernőt idézve – „a sztálinista rendszer elnyomó szerveinek és a román nacionalizmus erőinek egyik első együttes akcióját érhetjük tetten.”⁴ Ez az „együttes akció” különben szűkebb vonatkozásban dr. Petru Groza miniszterelnök ún. magyarbarát politikájának valódi lényegét, kirakatjellegét és ellentmondásosságát is minősíti, s előzményei között fő helyen Vasile Luca/Luka László hírhedt írása, *A romániai magyarság útja* található 1947-ből (*Igazság*, 1947. május 22-i szám), amelyben a magyar ügyekért felelős román pártvezér egy koholmányból kiindulva, az „elvtelen magyar egység” ürügyén a magyar kisebbség körében megindítandó belső tisztogatásokra szólította fel a Magyar Népi Szövetség akkori vezetőit.⁵ Az 1949. november 3-án este végrehajtott akcióval kezdődött tehát Méliusz József majdnem hatéves pokoljárása a romániai kommunista rendszer börtöneiben.

A szovjet Gulágról készült „enciklopédiájában” Alekszandr Szolzsenyicin megjegyzi egy helyen, hogy „az orosz kultúrember csak most ábrázolhatta első ízben »belülről« az orosz jobbágy sorsát, mivel maga is jobbágyorsba jutott.”⁶ Az a leírás aztán, amit ehhez a felismeréshez hozzáfűz az író, egy olyan, az ember és az emberiség ellen elkövetett merényletet leplez le, amely nem egy vonatkozásban még túl is tett a hitleri ördögi terv kivitelezésén, a holokauszton – s időben meg is előzte, és túl is élte azt. „Csakhogy most meg nem volt papírja, ceruzája, szabad ideje – írja Szolzsenyicin –, s nem voltak hajlékony ujjai. Foglárók turkálták a holmiját, foglárók kukucskáltak bele emésztő-csatornájába alulról is, felülről is, s a különítményesek árgus szeme vizslatta őket. Végre tehát összekeveredett ugyan az alsó és a felső rétegek tapasztalata, de azok, akik kihordhatták s világra hozhatták volna az eredményt, elpusztultak...” (II. 409.) Mégis, ha valaki csodával határos módon életben maradt, s tévelygéseiből is kigyógyult, felmutathatta annak a tannak és gyakorlatnak az igazi arcát, amelyet a hatalmat gyakorló kommunista pártok egyedül üdvözítőnek hirdettek, illetve próbáltak megvalósítani tüzzel-vassal. Ilyen hiteles tanúságtévő számunkra a világirodalomból Szolzsenyicin.

Egy korábbi tanulmányunkban Méliusz József *Zsilava nem volt kávéház* című regényét a Szolzsenyicin nevével fémjellezhető börtöntematikájú irodalom vonulatába soroltuk,⁷ amihez most még hozzátehetjük: az életre szóló börtönélmény munkált tulajdonképpen az 1960-as évek közepe óta születő Méliusz-líra és -próza mögött, az író világértelmezését az akkor elszenvedett trauma, illetve a maga családi tragédiája határozta meg az alkotói pálya utolsó három évtizedében. Vagyis Méliusz József néhány évig tartó tévelygés és „zagyva világkép” követése után képessé vált az „élettapasztalatok kritikai kiértékelésére”. (II. 227.) Ellentétben a Szolzsenyicin által bemutatott „betájoltakkal”, akik a kihallgatások alatt készségesen együttműködtek hóhéraikkal, majd a koholt vádak magukra vették, s a kegyetlen börtönének letelte után életüket úgy élték tovább, mintha „mi sem történt volna”, azaz hittek az egyetlen pártban és a szovjet rendszerben (II. 269–270., 273., 277.). De míg *A GULAG szigetcsoportot* író Szolzsenyicin az igazság kimondását tekinti az irodalom kizárólagos követelményének, addig Méliusz esetében ez a kritérium és érték szervesen összefügg az esztétikai hitelesség, a művészi formateremtés igényével. Másrészt pedig Szolzsenyicin „lágerszociográfiájában” (Szilágyi Ákos) a kollektívum bemutatása a legfőbb törekvés, Méliusz viszont az egyén szempontjából írja meg a szenvedések könyvét. „Le tudjuk-e, le merjük-e írni az egész ocsmányságot, amelyben éltünk (s mely egyébként nincs valami messze mai állapotunktól)? – elmélkedik Szolzsenyicin. – Mert ha ezt az ocsmányságot nem ítélik el, nem leplezzük le egyértelműen, akkor abból megint csak hazugság sült ki. Éppen azért merem állítani, hogy a harmincas, negyvenes, ötvenes években nálunk *nem volt irodalom.*” (II. 531., a szerző kiemelése). Ha summás is az író következtetése, de arra mindenképpen jó, hogy figyelmeztessen: az általa felállított szempontot egy percig sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor az ún. szocialista realizmus irodalmait tárgyaljuk bármely közép- és kelet-európai nemzet esetében. Közvetlenül ezt a kijelentést követően hangzik el aztán a szentencia, miszerint „az igazság maradéktalan föltárása nélkül nincs irodalom.” (uo.)

Hasonló igény ültette íróasztalhoz az idős Méliuszt bukaresti „egyszemélyes kávéházában”, hogy még egyszer elkészítse az ocsmányság leírását, amelyben élt; sőt az 1989-es politikai fordulat utáni romániai állapotokról is kimondja, hogy az egykori ocsmányságokra vall mindaz, ami történik a mű írásának jelenében, 1991-ben. Kisebbségi magyar íróként és az európai szabadságeszmék elkötelezettjeként végzett számvetést a *Zsilava nem volt kávéház* szerzője. (Méliusz József: *Zsilava nem volt kávéház*. Budapest, Pont Kiadó, 2003 – hivatkozásaink erre a kiadásra vonatkoznak, B. J.) Mondhatnók: akárcsak erdélyi emlékiró kor- és nemzedéktársai, Nagy István, Kacsó Sándor, Bányai László, Balogh

Edgár és mások. Igaz, a felsoroltak a közvetlen vallomást választva végeztek számvetést, azaz az emlékirat műfaját hagyományosan művelték, Méliusz viszont ezzel a művével is polemizál a konzervatív irodalomeszménnyel, valamint az öngazoló írói maga-tartással, amely esetenként komoly hangsúlyt kap az emlékiratokban (például Balogh Edgárnál), s tulajdonképpen a regényműfaj melletti választását demonstrálja, lévén, hogy a megélt történelmet, saját személyes drámáját epikai megközelítésből láttatja, miközben egy számottevő stílusújítást is végrehajt; az elbeszéltekhez, az ocsmánysághoz distanciát teremtve beszél múltból és jelenről. Mindarról, ami az emberrel történt vagy történhetett meg a történelem leghosszabb századaként aposztrofált (Szilágyi Domokos) huszadik században.

A művészi formateremtés és stíluskísérlet igénye tehát szintoly erős Méliuszban, mint az igazság kimondásáé, vagyis a Zsilava-regény számottevő esztétikai értéket képviselő *írói* számvetés étellel és életművel. S ilyen tekintetben az időt Déry Tibort juttatja eszünkbe, aki egyéni formajegyeket viselő kisregényeiben kétellyel és ironiával – kritikailag – viszo-nyult tragédiákkal szabdalta évszázadának eszméihez és gyakorlatához. Sőt, ugyancsak Déryt, éspedig *A napok hordaléka* szerzőjét idézi a *Cédulák*, amelyet 1989-től halála előtti napjáig, 1995. november 30-áig írt Méliusz. (Méliusz József: *Cédulák*. Egyszemélyes kávéház. Szávai Géza előszavával. Budapest, Pont Kiadó, 2002 – hivatkozásaink erre a kiadásra vonatkoznak, B. J.) Alcíme – Egyszemélyes kávéház – egyrészt érzékelteti azt a szemléletbeli folytonosságot, amely az 1970–80-as években megjelent *kávéház-könyvek*hez kapcsolja a *Cédulák*at, másrészt pedig azt a törést, az emberközi és kulturális környezet erózióját és elidegenedését, amelyet a romániai diktatúra idézett elő, már-már lehetetlenné téve az alkotást, felszámolva annak feltételeit. Méliusz viszont, a kávéházi ember bukaresti lakása falain belül hozta létre az irodalomnak azt az „intézményét”, amelyet diákévei alatt, az 1920–30-as évek fordulójának Kolozsvárán fedezett fel a maga számára, s hosszú élete folyamán mindig megtalálta, fiatal íróként és újságíróként a két világháború közötti Erdély nagyobb, polgárosult városaiiban, kisebb-nagyobb utazásai alkalmával pedig Budapesten, Pozsonyban, Berlinben, valamint Párizsban a második világháború előtt és után, illetve Bukarestben, ahol 1955-től, börtönből való szabadulásától negyven éven keresztül élt és alkotott. A kávéház Méliusz számára – Alfred Polgar értelmezésével egybehangzóan – életforma és világnézet volt valójában, még abban a formájában is, amelyet mint egyszemélyeset „működtetett”.

Méliusz világnézeti fordulatai radikálisak és esetenként váratlanok voltak, életútja (1909–1995) és karrierje pedig hol magasra emelkedett, hol mélyre zuhant, hol meg perifériára szorult. Származása tekintetében is igazi közép-európai gyökérzetű. Szülei – amint írta – „öt nációból keveredett magyarok.” Az önértelmezés igénye és választása mindezt fokozottan indokolt lehet esetében. Ilyen igénnyel tekintett választott életformájára, világnézetére és írói munkásságára egyaránt. Az önértelmezést szolgálta számára a *Zsilava nem volt kávéház* című rendhagyó mű is, amely 1991–92-ben íródott, és folyamatosan tárca-novellákként közölte hétről hétre a Bukarestben megjelenő *A Hét* – mintegy igazi jutalomjátékát a nyolcvankét-nyolcvanhárom éves alkotónak.

Méliusz késői önmeghatározásai közül ezúttal azt emelném ki, amelyben a *Cédulák* szerzője rávilágít letartóztatásának lehetséges indítékaira, amely a romániai kommunista terror felívelő, az „osztályharc szükségszerű éleződésének” szakaszában esett meg, amikor is – amint az idézett magyar követségi jelentés is kitér rá – Méliusz maga is számot vetett a körülötte sűrűsödő ellenséges légkörrel. Az egyik feljegyzésében ennek a kényes és összetett helyzetnek a kommentálására is kitér Méliusz. „Szinte állandóan észlelnem, éreznem kellett önmagamon [az osztályharc fokozódását] – írja. – Annak ellenére, hogy önmagamban, önmagam ellen is osztályharcot vívtam. A bennem élő polgár ellen. De az osztályharc fokozása meggyőződéseim ellen is zajlott. Életstílusom – nem –, személyi-

ségemnél fogva, másnak minősülve – hiszen az voltam – végül is osztályellenségnek minősültem. Ezt félreérthetetlenül érzékeltette velem Bányai László, Bogdán József, Juhász Lajos, Nagy István, Asztalos István. Végül olyanok, azok is, akik, akárcsak én, a kiirtani való osztályból származtak.” (33.) A *Cédulákban* található egyik legmagvasabb önmeghatározás tehát így hangzik: „Azok között, akik körülöttem »uralomra jutottak«, mindig kisebbség voltam. Javíthatatlan, gyógyíthatatlan »kisebbségi«... Nem adtam magamnak számot róla, hogy »osztályidegen« vagyok... Mi volt a baj? Az, hogy nagyjában vagy gyakran – én én voltam...” (12.)

Szolzsenyicin művét felépítettsége tekintetében egyfajta logikai rend jellemzi. A megrendítő tények, dokumentumok, tanúságtételek halmazát valamiféle rendszerezést alkalmazva mutatja be a szerző, szem előtt tartva a szovjet kommunista terrorszervezetek „szertartásait”: az éjszakai letartóztatások bemutatásától a kivizsgáláson keresztül az első celláig követve a „bűnös” útját, majd a rabvagonokban való utaztatás borzalmainak leírásától a megsemmisítő munkatáborokba való érkezésig, valamint a rabszolgaélet és – halál megrázó képeinek felvázolásáig.

Méliusz nem ilyenfajta áttekintésre törekszik. Zsilava-regényében az egyénnel, magával az íróval megesett történéseket elevenít fel közvetlenül; helyzeteket, a börtönlét képeit emeli ki a személyes emlékezetből, s ezeket mozaikszerűen helyezi egymás mellé, mintegy halmaznak tüntetve fel. Mondhatni „kis elbeszélésekre” épült alkotás – szemben például a *Tranzit kávéház* (1982) „nagy elbeszéléseivel”. S az effajta írói építkezésnek és beszédmódnak a hiteles grammatikáját is megtalálja a szerző, éspedig a szónyi terjedelmű mondatokból – „szómondatokból” – való szövegalkotásban. Az ötlet megfogalmazása a *Cédulákban* történt meg, de a Zsilava-regényben teljesedett ki. Íme: „A kézirat következő változatában megkísérelni »csak tőmondatokban« fogalmazni.” (47.) A *Cédulákban* alig tűnik fel ez a grammatika, a Zsilava-regényben viszont következetesen ehhez tartja magát a szerző. Úgy mond, feladta magát, azaz a rá jellemző nagy lélegzetű beszédegységek sorjáztatásáról áttért a tőmondatokban való gondolatközlésre. Bővített vagy tőmondatokra tagolódik a Zsilava-regény diskurzusában az, ami például a *Tranzit kávéházban* többszörösen összetett mondat volt, néhol meg annyi mondatra „hasad” az új grammatika szerint alkotott Méliusz-mondat, ahány szó szükségeltetne az ún. hagyományos mondatához.

A román *Jilava* helynévből magyarított Zsilava a regény hívó- és vezérszava. Emlékeket előhívó, személyes és történelmi múltat idéző szókép, de vonatkozik a zavaros, átmeneti romániai jelenre, azaz a mű megírásának külső körülményeire is. Tulajdonképpen a mindenkor hatalmi önkényt és az emberi kiszolgáltatottságot jelenti a Méliusz-műben. A terrort nevezi nevével vele a szerző, amely egyének, népek és népcsoportok, közösségek felszámolására tör. Vezérszóként vonul végig az egész művön, és mint hívószó kimondása-leírása nyomán idéződik fel – „kis elbeszélések” keretében – a személyes emlékek (pl. 40–42.).

Egy irodalomtörténeti összegező munkában fogalmazódott meg Méliusz hetvenes évekbeli írásművészetéről, hogy „gazdagon élteti verseiben és prózájában az avantgarde ösztönzéseket akkor is, amikor az avantgarde fénykora már elmúlt.”⁸ A *Zsilava nem volt kávéház* alapján viszont a posztmodern felé nyitó írókat ismerhetjük meg mind az egyéni szövegalkotás, mind a stílus tekintetében. Íme, egy jellemző részlet a leírtak szemléltetésére:

„Zsilava. M-et visszahurcolja a porkoláb. Cellájába. Cellájukba. Amikor elvitték, csend. Odabent. És. Az M. számára láthatatlan folyosókon. Fekete csend. Vészjósló csend? Kétségbeesett csend? Halálos csend? Kinek, ami rendeltetett. Istentől? Nem. A Hatalomtól. A Hatalom: isten. És most? Visszafelé. Általában. Míntha hangot hallana. Itt? Ott? Amott. Visszhang? Csönd? Kiáltás? Mégis visszhang? Ismét. Falusi sírkert csendje. Amikor még élt ott népünk. Anyanyelvünk. A sírkövek feliratai. A keresztké. Nevek. Elvesző neveink.

Elveszett imádság. Ma. Összeomlott temetők. Kidőlt fejfák. A mieink elvándoroltak. Városba. Határon túlra. A mutatóban maradtak kihalóban. A csend visszhangja? Nem. Igen. Zajok itt. Amott. Azon a visszaúton. Kiáltás! A föld alatt. A cellákban. Amelyekben az elkülönített rabok sínylődnek. Az egyszemélyesekben. A halálnak szántak. Némelyik a megőrülés ellen gajdol. Beszél magában. Vagy kiáltoz. Valahol messze. Másik folyosón. (...) Készülődik. A végső pillanatra. Amikor nyílik az ajtó. És. Ott állnak az acélkék katonaruhások. Vagy. Civil ruhások. Egyikük kezében sintér dróthurok. Ilyennel fojtották meg M. Klárit? Vagy kézzel? Kinek a kezével? Már sose tudjuk meg... A másik kezében revolver (pisztoly). Vagy. Vasdorong. A csőlámpák. Fényük megvakítja. A kiáltozót. Lucskos mosóronggyá válik. A kivégzéstől való rémületében összerogy. M. az ő kiáltását hallja. Messziről. M. nem tudja, hol vezetik. Hová?" (77–78.)

Mondottuk, a számvetést végző Méliusz igazi epikai művet hozott létre élete alkonyán. Az író természetszerűen önnön egykori és jelenbeli figuráját is létrehozza M. személyében – distanciát teremtve az elbeszéltekhez –, hogy a vele megesett „utazásokat” minél elfogulatlanabban írhasse meg. Ezt az epikai igényt már a regény indítása előrevetíti. „1949-ben letartóztatták – kezdi a kívülállást választó narrátor a harmadik személyű elbeszélést. – Negyvenéves volt. (...) Néhány hónap híján hat évet húzott le. M. Róla írunk ezt-azt. Amiket megélt a pokolban. Nem kávéházban. A pokolban.” (5.) A tiszta epikai indítékú szövegegységek mellett, ezekkel mintegy összefonódva sorjáznak – a kommentárok és reflexiók esetében – a memoárfíró és vallomástevő egyes vagy többes szám első személyű megnyilatkozásai is. Mint az idézendő passzusban, amelynek gondolati súlya is figyelemre méltó atekintetben, hogy ebben értelmezi a szerző a Zsilava szindekdochés jelentését, azaz a rész-egész megfeleltetés következtében Zsilava Méliusz művében az adott börtönfalakon túli valóságot, a társadalmat, az országot uraló vörös terrort jelöli, sőt azt is, amely különböző változataiban az 1989-es fordulatot közvetlenül követő időszakot, a mű megírásának idejét is jellemezte.

„M. negyvenhat éves korában szabadult. Hat év után. 1955-ben. Akkor még nem tudta, hogy ez is Zsilava. Ez. Itt kint. Bár megtapasztalta. 83. Haláláig Zsilava. No de. No de ne siránkozzunk. Mint a vénasszonyok. Persze. Persze röhögni sem tudunk. Mosolyogni sem. Legfeljebb magunkat nevethetjük ki. Letűnt balgaságainkat. Balekságunkat (hiszékeny). De. De mit tehattünk volna? Nyugatra szökni. Ismét a földalattiba jutni? Eget ostromló szövegekkel? Süket fülekre találókkal. Tengeren innen. És túl. Itt maradtunk. Némán. Szálkának a Gyűlölet bőrébe. Nem is érezte. Hiszen érzéketlen. Mindenre. Ami nem az ő gyűlölete. Ami nem ő. Aki, ami a Minden. A Totalitarizmus (az uralkodó egyetlen teljesség). A gyűlölet hatalmas. Életen. Halálon. És írtuk a kávéház könyveket. Meg a többit. Európát... Márai. Déry. Proust. Joyce. És álfikciókban (képzeltetés) mégis Zsilavát. A zsilavitisz kórt. Önmagunkat írtuk. De. Ne hősködjünk! Nem voltunk hősök. És nem vagyunk... Így is. Úgy is. Szemétdombra jutunk. A feledés romhalmazába. Hogyha nem hősködjünk. S ha igen? Akkor is. Zsilava marad fenn. Márai szavaival »a sistersgő gyűlölet.«” (59. – az én kiemeléseim, B. J.)

A jelent is írja tehát Méliusz, az átélt múlttal egyszerre, vagyis nem az „eltűnt idő nyomában” jár úgymond, sokkal inkább a jelenbe emeli a múltat, sőt sok olyan utalás is elhangzik a mű írásának jelenéről, hogy azt is mondhatjuk: a jelenbe átindázó sötét tegnap – a Szolzsenyicintől származó minősítéssel élve –, az ocsmányság készíti az írókat a múlt felidézésére. Időnként érezni véli még ama börtönbeli szennyhordó edény, a tineta bűzét is. „Olvasó! – írja, hirtelen megszakítva a narrációt, s közvetlenül a címzetthez fordulva. – Hajolj ki szobád ablakán! Fordítsd égnek az orrod. Érzed? A tineta bűze. Zsilava szaga 92. 1992. Hát már sosem lesz vége? Nem. Sehol? Sehol. Talán mégis. A Mennyeknek Országában.” (42.) Emellé kívánczik Szolzsenyicinnel egy hasonló írói fogása, amikor is

az írói képzelet a külső, úgymond szabad világ akusztikájába helyezi át, mintegy jelenvalóvá és örök érvényűvé teszi a vörös terrort. „Hunyd be a szemedet, olvasóm! Hallod, ugye, a kerekcsattogását? Sztolipin-vagonok gördülnek ott. Dübörög a vörösvonat. A napnak minden percében. Az évnek minden napján. (...) Minden pillanatban letartóztatnak, valahová begyömöszölnek, valahová szállítanak valakit. Hallod-e azt a lármát? Az a gyújtók túlsúfolt celláiból jön. Hát a jajgatást? Az a kiraboltak, megerőszakoltak és megverték jajszava.” (I. 507.)

Az író kiábrándultsága, jövőt illető pesszimizmusa („Zsilava marad fenn.”) nemcsak a kiemelt részletben, de a „mozaik” legkülönbözőbb helyein megfogalmazódik, néhol tétel- vagy aforizmaszerűen. Kedélyállapotának és világlátásának pontos leírását is elkészíti a maga számára. Például a mű ötödik részében: „Pesszimizták (borulátók) lennénk? Igen. Amióta felébredtünk. A mennyország földön megvalósítható országának álmából. A hetvenes évek óta. A hatvanasokban még reménykedtünk. 1991. A mi magán pesszimizmusunk. Verjetek érte fejbe! És küzdjete a borulátás ellen!” (24.)

Méliusz kiábrándultságát és pesszimizmusát csak akkor látjuk oldódni, amikor fiatal alkotó nemzedékekre terelődik gondolata. „A fiatalok a tiszták. Istenem, mennyi ifjú tehetség!” – kiált fel már az első tárcában (7.), majd az idézett ötödik részben biztatás fogalmazódik meg részéről: „Ti, fiatalok! Cselekedjete! Cselekedjete, amit mi, kivénültgek meg a holtak már nem tudnak. Édes anyanyelvünkért! Fennmaradásáért! Nemzetrészünkért. És a többiért.” (24.)

Megfontolandó tény, mely egy egész életmű minősítésére alkalmas lehet, hogy akit indulása és pályája első szakasza alapján lázadó költőként tarthatunk számon, valamint az elemi emberi érzelmek és a huszadik századi társadalmi eszmék patetikus megszólaltatójaként (mindössze két versciklusra utalunk ezúttal, a *Ben Hepburn hagyatékára* 1934-ből és az *Örvénylő Párizs, népek csillagára* 1938-ból), annak műveiben a pálya végén az ironia lesz úrrá (hogy egyetlen reprezentatív művével példázzuk, az 1983-ban megjelent *Horace Cockery-Múzeumra*, valamint a „darabokra tört elégiára” hivatkozunk). A nyelvi-stilisztikai szinteken éppen úgy, mint az eszmék szintjén. Idős íróként, a Zsilava-regény szerzőjeként is az ironia gyilkos fegyverével „cselekedte” azt Méliusz, amire a fiatal alkotókat biztatta. Felhívása tehát nem szólamszerű, hiszen számottevő művészi értéket képviselő alkotás, a *Zsilava nem volt kávéház* hitelesíti szavait.

Jegyzetek:

1. Vö. Vincze Gábor (vál., sajtó alá rendezte): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989.* Csíkszereda, Pro-Print, 2003, 131.
2. Vö. i. m. 131–132.
3. Vö. Enyedi Sándor: *Öt év a kétszázból.* Budapest, Magyarországi Kutató Intézet, 1991, 147.
4. Gáll Ernő: *Számvetés.* Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében. Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 1995, 14.
5. Vö. Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II* (1987). Magyar Füzetek könyvei 13, 1989, 46. és 162.; Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások.* Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó, 1999, 76.
6. Szolzsenyicin, Alekszandr: *A GULAG szigetcsoport.* I–II. kötet, h. és é. n. (1989), II., 409. (Hivatkozásaink a továbbiakban is az idézett kiadásra vonatkoznak.)
7. Vö. Borcsa János: *Méliusz József.* Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001, 165.
8. Bertha Zoltán–Görömbei András: *A hetvenes évek romániai magyar irodalma.* h. és é. n. (Budapest, 1983), 21.